

LINGUISTIC ASPECTS OF EUPHEMIA AND MANIPULATION OF MIND

Sayyora Kabilova Abdukarimovna
Samarkand State Institute of Foreign Languages
1st Stage Doctoral Student
e-mail:sayyoramohizodali@gmail.com

ABSTRACT

In recent years, due to the growing interest in methods of influencing the public mind, many scientific studies on mind manipulation have been published. These analyze the methods of manipulation and define the principles of psychological protection against manipulation. The ideological significance of the influence of manipulation on people can be considered in this article.

Keywords: Euphemism, Taboo, semantic, primitive consciousness, supernatural, object.

АННОТАЦИЯ

Сўнгги йилларда жамоатчилик онгига таъсир қилиш усулларига қизиқиш ортиб бораётганлиги сабабли, онгни манипуляция қилиш бўйича кўплаб илмий тадқиқотлар нашр этилди. Булар манипуляция усулларини таҳлил қилади ва манипуляциядан психологик ҳимоя қилиш тамойилларини белгилайди. Одамларга манипуляция таъсирининг ғоявий аҳамиятини ушбу мақолада кўриб чиқиш мумкин.

Kalit so'z: Эвфемизм, Табу, семантик, ибтидоий онг, ғайритабиий, объект.

Эвфемизм" атамаси юнон тилидан келиб чиққан бўлиб ("ephime" "яхши" "phemi" - "айтайман") - "хушмуомалалик билан гапириш" [Арапова1990, 590б]. Тилшуносликда эвфемизмлар 19-асрнинг охиридан бошлаб ишлатила бошлаган, немис тадқиқодчиси Паул уларни семантик ўзгаришларнинг таниқли схемаси билан ажратиб кўрсатгандан сўнг эвфемизм устида илмий тадқиқот ишлари ўрганила бошланган.[Паул 1960 123б].

Эвфемизмларни лингвистик нуқтаи назардан кўриб чиқишда олимлар одатда уларнинг табу ҳодисалари билан боғлиқлигига эътибор беришади. Шунинг учун дастлаб эвфемизмларни ўрганиш ибтидоий жамоаларнинг табу масалаларини ўрганган этнографлар томонидан амалга оширилади. (Д.К Зеленин, А.Майе, Ж. К.Фрезерлардир).

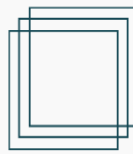
Табу ("та" Полинезия тилларидан бирида-таъкидлаш, белгилаш, "ри"-тўлиқ; тапу >табу, ҳарфлар. - тўлиқ ажратилган) - бу" салбий рецептлар тўплами", инсоният жамияти мавжудлигининг дастлабки босқичларида пайдо бўлган диний келиб чиқишни тақиқлаш тизими дея ўрганилгандир.[Фрезер 1980 30б].

Ибтидоий қабилаларда бирор нарсага тегиш ёки ҳаракат қилиш тақиқланган бўлиб, бу ғайритабиий кучлар томонидан шафқатсиз жазога олиб келиши мумкин деб ўйланган. Табулар нафақат объектлар ва ҳаракатларга, балки сўзларда ҳам қўлланилиши мумкин бўлган. Ибтидоий одамлар орасида сўзларнинг тақиқланиши мифологик эътиқодлар асосида пайдо бўлган, бу янги номларнинг пайдо бўлиши ва мавжуд маъноларнинг ўзгариши туфайли луғатнинг доимий янгиланишига ҳисса қўшилиб келинган. Одатда ўлим белгилари, касалликларнинг номлари, худолар ва руҳларнинг номларини эшиттириб талаффуз қилиш тақиқланган. Уларнинг тўғридан-тўғри номланиши овчининг ови бароридан келмаслигини ёки ўлаётган одамнинг ўлимини тезлаштиради деб ўйлашган. Бундай хурофотлар қадимги одамларнинг сўз ва чақирган мавзу ўртасида органик боғлиқлик борлиги ҳақидаги ғояси билан боғлиқ, шунинг учун, унинг кимга тегишли эканлиги муҳим эмас дейилади.

Н.А.Евсеевнинг сўзларига кўра, " ибтидоий онгга сўз у кўрсатган ҳодиса билан бир хилдир. Сўз белгиси ва маъно ўртасидаги муносабатлар ўзбошимчалик ва мавҳум эмас, балки муҳим ва аниқ мавжуд бирлик сифатида қабул қилинади.[Евсеева 2000 44б]. Биринчи марта табу атамаси Ж.Кук томонидан тасвирланган: 1771 йилда Копенгаген олими Нюропнинг "Das Leben der Vorter" лингвистик асарида Ғарбий Европа тилларининг оғзаки тақиқланган сўзлари ўрганилган.[Нюроп 1903]. Дунёнинг турли халқлари орасида сўзни тақиқлаш таниқли инглиз диншуноси ва этнографи Ж.Фрезер томонидан ишлаб чиқилган қўлланма "Олтин филиал" томонида кўп маълумотлар акс этган.[Фрезер 1980].

Оддий фраземалашган сўзларининг табусининг асоси уларни алдаш ёки эътиборсиз қолдирмоқчи бўлган руҳларнинг бир хил кўрқуви билан ифодаланади. Фрезернинг сўзларига кўра, табулар инсон ҳаётини сақлаб қолиш, инсон қалбининг доимий мавжудлигини ва у одамни тарк этган тақдирда бу руҳнинг қайтишини таъминлаш тамойиллигига айланган дея таъкидлайди, бундан келиб чиқадики табу сўзларни ўрнини босувчи бошқа сўзлар яъни –эвфемизмлар керак бўлади.

А.А.Реформатский таърифига кўра, "эвфемизмлар тақиқланган (табулашган) сўзлар ўрнига ишлатиладиган ва алмаштириладиган, руҳсат берувчи сўзлардир. [Реформатский 1996 105б]. Эвфемизмлардан фойдаланиш одамларга даҳшатли нарсалар ва ҳодисалар ҳақида сўз орқасида яширинган ёвуз кучларни келтириб чиқармасдан гапириш имкониятини берди. Шундай қилиб, айиқлар учун

эвфемизм (сўзма-сўз "асал қаердалигини биладиган жоннивор") словян, Болтиқбўйи ва Герман халқлари орасида бу сўз сақланмаган, лекин лотин тилида (ursus) дея аталиб қолган бу ҳайвоннинг асл номи билан алмаштирилган. Табу сўзини алмаштириш оғзаки бўлмаган воситалар (имо-ишоралар, юз ифодалари) билан ҳам амалга оширилиши мумкин ва умуман бу борада ҳеч қандай қаршилиқлар бўлмаган ва сукунат сақлаш усули ишлатилади " табу эвфемиясиз бўлиши мумкин ,аммо табуларсиз эвфемиянинг мавжуд бўлиши мумкин эмас[Катцев 1989 166].

Вақтлар ўтиши билан диний тақиқларнинг ишлатилиш кўлами кенгайгани сайин, эвфемистик алмаштиришлардан фойдаланишнинг бошқа сабаблари пайдо бўлди ва улардан фойдаланиш сезиларли даражада кенгайди. Бир ёки ўзга маданий даражаси билан боғлиқ бўлган умумий оғзаки тақиқ сифатида табулар кенгроқ тушунила бошланди. Бундай ҳолда, "табу" атамаси унинг этнографик асосидан ажратилади ва "тақиқ" сўзининг синоними сифатида талқин этилади.

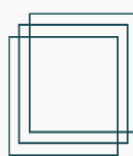
Ж. Ж. Варбот "табу" сўзининг иккита маъносини ишлаб чиқади:

- 1) ибтидоий одамлар орасида ғайритабiiй кучларнинг душманона намоён бўлишининг олдини олиш учун муайян ҳаракатларга қўйилган диний тақиқ;
- 2) ижтимоий-сиёсий, тарихий, маданий, ахлоқий ёки ҳиссий омиллар туфайли маълум сўзлардан фойдаланишни тақиқлаш.[Варбот 1979 345б].

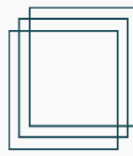
Иккинчи маънода, табу жамият ва маданият ривожланишининг босқичи (шу жумладан энг кейинги босқичларида ҳам) бўлиши мумкиндир. Замоनावий тақиқларга мисол қилиб, сўкинишни тақиқлаш, уруш пайтида аҳоли пунктлари ва қўшинларнинг номлари, физиологик буюмлар ва тегишли тана қисмлари ва буюмларининг номларини айтмаслик киради. "Табунинг мақсади контсептсияни бекор қилиш эмас, балки сўзнинг номини юмшоқ акс эттиришдир. Шунинг учун "эвфемизм" атамасининг талқини ҳам кенгайиб бормоқда, агар илгари эвфемизмлар ҳақида фақат "табу сўзларни алмаштирадиган сўзлар ва иборалар" сифатида тор тушунча мавжуд бўлса, ҳозирги вақтда кўпчилик тадқиқотчилар ушбу лингвистик ҳодисанинг барча мумкин бўлган хусусиятларини ҳисобга олишга ҳаракат қилиб, энг илғор та'рифни беришмоқда. Эвфемизмларнинг лингвистик табиатини яхшироқ тушуниш учун биз ўрганган таърифнинг умумий йўналишига қараб уч гуруҳга бўлинган.

2. Эвфемизмнинг яна бир объекти ижтимоий ўзига хос сўзларга сайқал беришда яъни камуфляж ишнинг моҳияти яққол кўринади.

Бунинг сабаби ноўрин ёки ғайриинсоний фаолиятни ошкор қилишдан қўрқидир. Маърузачининг сўзларига кўра, сўз бирикмалари ва иборалар мулкий ҳаракат объектини тўғридан-тўғри белгилаш исталмаган ижтимоий оқибатларга олиб келадиган ҳолларда ҳам қўлланилади

Биринчи гуруҳга асосан эвфемизмлар бажарадиган функцияларга қаратилган таърифлар киритилиши мумкин. Шундай қилиб, Н. С. Арапова одобсиз ва қўпол сўзлар ва ибораларни зарарсизлантириш қобилиятига ишора қилади: "эвфемизм-бу сўзловчи учун одобсиз қўпол ёки аҳамиятсиз кўринадиган синоним ёки ибора шакли демакдир." (Арапова 1990, 590б). А. М. Катцевнинг фикрича, эвфемизмларнинг асосий вазифаси жирканч ва қўпол сўзлар бўлиб "эвфемизмлар - ахлоқий ёки диний сабабларга кўра ҳаётга олиб келадиган даҳшатли, ишлатиб бўлмайдиган ёки ғалати исмларни билвосита муқобил юмшатиш таъсирига ҳисса қўшадиган сўзларни юмшатишдир." [Катцев 1988, 5б]. Таърифларнинг иккинчи гуруҳи эвфемистик эффеқтни қандай яратишга қаратилган " эвфемизм-салбий белги даражасини пасайтириш ёки баҳолаш белгисини салбийдан ижобийга алмаштириш орқали." дея таъриф берилади. Е. Н. Торопцева бу баёнотнинг эвфемистик табиати асосан алмаштирилган сўз ёки иборанинг салбий маъносига ижобий ёки нейтрал маъно яратиш билан белгиланади, деб ҳисоблайди. [Торопцева 2003, 20б]. Учинчи гуруҳ таърифда эвфемизмлардан фойдаланиш мақсади биринчи ўринга чиқади " эвфемизмлар юзни йўқотиш эҳтимолини бартараф этиш учун ибораларни камситишга алтернатива бўлади". Бу томошабин ёки учинчи томон " (эвфемизм-бу одамнинг юзини йўқотмаслик учун ишлатиладиган аксилнқилобий ибора: маърузачининг ўзи ёки учинчи шахсга тегишли бўлади" деган ғояни илгари сурган [3]. [Бурридг 1996 42б]. Сўнгги йилларда рус тилшунослигида пайдо бўлган эвфемизм таърифларининг % да нохуш ҳодисаларни ҳақиқатда яшириш мақсади пайдо бўла бошлади ва замонавий жамиятда эвфемизм мақсадининг мақбул ёки кераксиз сўзларни тўғридан-тўғри номлашнинг олдини олиш учун долзарблиги ва ибораларнинг саралаб ишлатилишига боғлиқ. "Бу маърузачи ёки суҳбатдош каби салбий ҳис-туйғуларни келтириб чиқариши ва ҳақиқатнинг баъзи далилларини яшириши мумкиндир." [Обвинцева 2003 14б]. Шундай қилиб, биринчи гуруҳга тегишли таъриф эвфемизм нима қилишини кўриб чиқади ва иккинчи гуруҳнинг таърифи унинг қандай амалга оширилишини тушунтиради, натижада эвфемизмнинг таъсирига эришилади ва учинчи гуруҳнинг таърифи эса биз излаётган саволга жавоб беради. Бизнинг фикримизча, эвфемизмнинг таърифи нафақат унинг асосий функцияларини, балки ушбу функцияларни бажаришда ёрдам бериш усуллари деб саналади ва эвфемизмлардан фойдаланишда маърузачи қандай йўл тутишидир. Муайян вазиятларда, нейтрал ёки ижобий маънога эга бўлган белгилардан фойдаланиб, алоқа можароларидан қочиш ёки ҳақиқатда нохуш ҳодисаларни яшириш мақсадга мувофиқдир [4]. Социолингвистиканинг вазифаларидан бири тилдан алоқа мақсадларида фойдаланишни таҳлил қилишдир.

Олимлар учун "нутқ хатти-ҳаракатларини ижтимоий жиҳатдан тўғри баёнот бериш вариантыни танлаш жараёни сифатида ўрганиш" алоҳида қизиқиш уйғотади.[Швейтцер,Николский 1978 148б].Бошқача қилиб айтганда, социоллингвистлар ижтимоий муҳим танловларни танлаш механизмларини белгилайдилар, танлов асосида мезонларни белгилайдилар ва бир вариантни бошқасига таққослайдилар.Нутқ хулқ-атворининг ижтимоий детерминантлари, А. Д. Швейтцер ва Л. Б. Николскийнинг сўзларига кўра, коммуникаторнинг ижтимоий ҳолати, нутқ ҳаракатининг "саҳнаси", алоқа мақсади, нутқни узатиш усулини танлаш демакдир дейди..[Швайтцер,Николский 1978 154-162б].

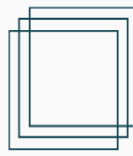
Табиийки, коммуникаторнинг ижтимоий мавқеи қанчалик юқори бўлса, нутқ ҳаракатининг "саҳнаси" шунчалик расмий равишда жиҳозланган, ижтимоий ўзаро та'сир нормалари шунчалик қат'ий ва нутқ даражаси юқори бўлади.Шунинг учун дипломатларнинг нутқи ва дипломатик ҳужжатлар матни эвфемистик маслаҳат ва ибораларга тўла.Аксинча, одамлар бир-бирлари билан мулоқот қилишда қанчалик хотиржам ҳис қилсалар, эвфемизмларга эҳтиёж шунчалик кам бўлади.Бизнинг фикримизча, эвфемизмларнинг пайдо бўлиши туфайли нутқ хулқ-атворининг энг муҳим ижтимоий детерминанти алоқа об'екти ҳисобланади.Л. П. Крисин нутқнинг эвфемизмини белгилайдиган учта асосий алоқа мақсадини аниқлайди[5].

1. Ижтимоий ва шахслараро муносабатларда эвфемизмлардан фойдаланишда ма'рузачи томонидан кўзланган асосий мақсад "суҳбатдошга коммуникатив ноқулайлик туғдирмаслик учун улардан фойдаланилмаслигига ишонч ҳосил қилишдир." [Крисин 2000,391б].Бошқача қилиб айтганда, бу замонавий нутқ тилида ифодаланган нозиклик ёки сиёсий тўғрилиқ ҳисси билан белгиланадиган эвфемизмлардир.Ушбу турдаги эвфемизмда об'ект бошқа номзодлик усулларидан фарқ қиладиган янада мулойим шаклда ҳаракат, мулк деб аталади.Масалан, махсус педагогикада имконияти чекланган сўз ўрнига ногироневфемизми қўлланилган.

2. Эвфемизмнинг яна бир об'екти ижтимоий ўзига хос сўзларга сайқал бериш яъни камуфляж ишнинг моҳияти яққол кўрсатади.

Бунинг сабаби ноўрин ёки ғайриинсоний фаолиятни ошкор қилишдан қўрқишдир.Маърузачининг сўзларига кўра, сўз бирикмалари ва иборалар мулкый ҳаракат об'ектини тўғридан-тўғри белгилаш исталмаган ижтимоий оқибатларга олиб келадиган ҳолларда ҳам қўлланилади.Шундай қилиб, иқтисодчиларнинг нутқ амалиётида қарама-қаршилиқларни ўз ичига олган атама пасайишнинг секинлашишини тезлаштиришнинг иккинчи лотинида кенг қўлланилади ва "инфлятсия" сўзининг эвфемизмидир[6].

3. Эвфемизмлардан фойдаланганда маърузачи томонидан кўзланган учинчи мақсад-қабул қилувчини фақат унга тушунарли тарзда хабардор қилиш истаги бўлади. Албатта, бундай шифрлаш нисбийдир, шунинг учун бундай хабарлар шахсий ёзишмалар билан эмас, балки барча ўқувчилар ёки тингловчилар томонидан нашр этилади ва талқин қилинади. [Крисин 2000.396б]. Мисол тариқасида, Л. П. Крисин уй-жой биржаси билан боғлиқ эълонни мисол тариқасида келтиради. ("Мен бир хонали квартирани икки хонали квартирага жуда яхши келишув билан алмаштираман"). Шунингдек, эркаклар ва аёллар ўртасидаги муносабатлар ҳақида эълонлар ("Ёш аёл бой одамга хизмат қилади"). Ушбу эвфемизмнинг мақсади бизга ихтиёрий равишда, фойдаланиш соҳасини чегаралаш ва "бундай шифрлаш" нисбийлиги билан боғлиқ 2 та асосий мақсаддан ташқари тақдим этилади. Эвфемиянинг ҳақиқий лингвистик жиҳати ҳақида гапирганда, А. М. Кацев эвфемиянинг иккита белгисини аниқлайди. Биринчи белги-бу объект ёки ҳодисанинг салбий ифодасини белгилаш, унга салбий муносабат билан белгиланади, бунинг натижасида ушбу объект аниқланади. Яхшиланган хусусиятларнинг билвосита инфузионининг иккинчи белгисидир. "Эвфемизмга айланиш учун янги ном объектлар ва ҳодисаларни ижобий баҳолайдиган маърузачилар ва тингловчилар онгида бирлашма яратиши керак", дейди у. Шундай қилиб, "маст" ўрнига "ширакайф" сўзи ишлатилади, шунинг учун эвфемизмлар, биринчи навбатда, салбий иборалар билан боғлиқ (мастлик жамиятда салбий муносабатни келтириб чиқаради), иккинчидан, мелиоратив (яхшиланган) белгиларнинг билвосита номлари билан ("ширакайф" ибораси) "маст" сўзидан кўра ижобийроқ маъно акс эттиради. [Кацев 1988,5б].

АДАБИЁТЛАР РЎЙҲАТИ

1. Арапова Эвфемизм // Русча: Энциклопедия. - 2-нашр. - М.: Bastard, 1998 йил. S.636. Белова Е.Е. К вопросу о номинативных типах эвфемизмов И Разноуровневые характеристики лексических единиц. - Смоленск, 2001.-Ч. 3.С. 95-100.
2. Боротнова Н.С. Замонавий тилдан фойдаланишдаги эвфемизмлар ва шахсларнинг лингвистик компетенцияси // Тилшунослик компетенцияси: Грамматика ва луғатлар: Коллежлараро.- Novosibirsk, 1998. - 1-қисм. С. 19-23.
3. Кабилова, С. (2021). METAPHOR IN NEWSPAPERS. МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА, 4(2).
4. Sayyora, K., & Hamrokulovna, A. Z. (2021). Old traditions of agriculture of surkhan valley. Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning, 2(4), 1-7.
5. SAYYORA, K. Metaphor in Newspapers. JournalNX, 7(1), 210-214.
6. Abdukarimovna, K. S. (2022). RULES FOR THE USE OF EPHEMERALS IN THE ENGLISH-UZBEK JOURNALISTIC STYLE. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(02), 545-548.